

ARTZAINGOA ETA NEKAZARITZA

J. M. Satrustegi

Euskal Herria, beste herri zahar askoren antzera, abeltzaingo eta nekazaritzatik bizi izan da betidanik. Axolarik haundieneko gauza deritzaigu, beraz, gaurko joera eta gertakizunen azterketa egiterakoan, lehenagotik datorkigun barne mina ikastea. Izan ere, mendez, mendez izan dituen kezka saminak zain haundiak bota ditu herrian; ogibide honek bere egitura eta kutsua itsasi dizkio gizonari, eta asmakizun nahiz esaera bereziak xertatu herri jakintzan.

Besteak beste, mendizale da gure artzaina. Belar on eta iturri mutur guztien berri badaki. Haize lodi eta laino printza guztien asmo izkutuak txiki txikitatik ezagutzen ditu. Inguruko mendi eta muino guztiei hartua die nolabaiteko hizkuntza: batak harri *erauntsia dakarkio, eta besteak hegoa. Batzutan egutegitzat darduzkate eta bestetan ordulari dira. *Hamarretako malkorra* esaten zaio Arakilgo Huarten haitz mutur bati; *Hamaiketako herria* ere badute. Ordu horietan musukatzen omen zituen iruzkiaren ikutuak. Esamesak ez du adierazten uda garaian ala neguan gertatzen ote zen. Zaharrei galdetu behar.

Nahiz eta batzutan huts egin, itsu itsuan jarraitzen zieten

sineste zaharrei. Urdiain-go artzain batek ardiak etxera jeitsi omen zituen menditik, eguraldi zoragarri batez. Zerk eman dio gaur gizon honi!! ziotsan jendeak. Ilunabarrean artaldea bordan sartu eta non esaten dioen suhiari:

—Gaur ikusi diat... “un demonio”!

—Zer ikusi-uzu bâ?

—*Itsuspuru*-n lainoa!! (Urdiain-go Haitzkibel-ek duen mendi gorena, Probintziako muga). Ardiak etxera ekarri ttat...

—Ardiak etxera?

—Ez haiz, ez, laiatzera fango bihar! Denbora txarra heldu-ok.

Gauaz ez zuen artzain gizajoak lo haundirik egin; bazuen bere kezka. Bein eta berriz jeiki eta leihora zihoan eguraldiak zer zioen ikustera. Argitu baino lehenago, ixil-ixila artaldea aurrean hartu eta berriz mendira. *Itsuspuru*-ko lainoak joko txarra egin zion

Nekazariaren lanak, bestalde, badu arriskurik. Egunoroko lur iraultze, ereite eta jorrak aski ez dituela, bildur beltzez inguratutik ikusten du bere etorkizuna. Lana alde batetik dela, euriak eta beroak egin behar izaten diote beste gainerako guztia. Berak bat eta eguraldiak hamar.

Gau eta egun, negu eta uda, hala bizi-behar horrek neurritsu egiten du gizona eta bildurtti. Izerdi guztien emaitza lainotan dakus eta behin baino gehiagotan ezer gabe gelditu ohi da. Badaki ezin dakizkiokela gauzak beti ongi atera. Bizitzeko behar duena jasoko ote duen bildurrez bizi izan da bere denbora guztian. Horrexegatik da fidagaitz.

Aurrekoengandik ikasia du bere jakintza nagusia. Nekez aldatzen ditu bere lan tresnak. Aurrerapenik haundienari trabak ezarriko dizkio lehenik. Ikusiaren pasioz eta ezinbestean onartuko du. Lailaz lurra iraultzetik, abere gorritz bultzatutako “brabant” delakoarekin lana egitera, ez zen berehalakoan aldatu gure nekazari asko. Ez zuten era hortan landutako ereintzarekin sinesterik. Esku lana bera “zer” bat zen haientzat, hazia edo euria bezala. Eta

politita gertatu zen, gainera: lehenbiziko burnizko tresnak erosi zituztenek neke gutirekin egin zuten lana, baina uzta haundirik jaso ez lehenbiziko aldian!

—Ikusten dut! zioten besteek. Hori ez duk onezko gauza. Etxean entzuten nien nik hori. Madarikazioren bat zekarrelakoan zeuden batzuren batzuk, eta kosta egin omen zitzaien deabrukeria hortan sinestea.

Hori bera gertatu da tratore berriekin, eta ez da noski madarikazio konturik. Axaleko lurra iraultzen zuten laiatzean; tresna berriak, aldiz, *hondalana. Inoiz ikutu ez ziren lur hotzak bizkarrez gora uztean haziak ez zuen girorik eta ezin uztarik eman. Urte pare bateko iruzki eta negu gogor bateko izotzak *ergeintzen du lurra.

Nekazarien eta artzainen burubideak eta bizitza aztertzea oso zaila da. Heuren barne-min horietan sarturik egotea komeniko litzake, noski. Badu lurraren eta oihanen ikuspegi berezi bat berriekin borrokan bizi izan den gizonak. Era berean, haren izaera eta sinestea, euri eta ekaitzen nortasuna edo haren menpekotasuna, gaur nekez uler daitezkeen gauzak ditugu. Iturri apalenetik xurgatu beharko dugu, beraz, gure jakintza egarri hau asetzeko ura.

Herri jakintza

Herrien jokabide bereziak aztertzen dituen saiakerari *Herri-Jakintza* deitzen diogu. Folklore beste hizkuntzetan. Herri-jakintza esateak ez du, inola ere, herria alde batetik eta ikasien mundua bestetik jarri nahi. Ez. Herri-jakintza ez da bigarren mailako ikasgaia. *Etnos* delako herri izakera, arraza, gizona bere joan etorri guztien soka ikusten duela, mendez mende idatzitako liburu jakingarri baten orri aberatsak dira. Bere hizkuntza berezia du; baita bakoitzarentzat bere sentipen eta barne lokarria ere. Giza

talde bakoitzaren ohitura, burubide eta ekintzari dagokion bildumari diogu Herri-jakintza.

Ingurutik datorkion indarrak mugatzen du, batzuetan, gizona; kanpotik barnerako joerak. Itsas gizona txalupari eta sareei loturik biziko da, nekazaria lurrari bezala; lanbide oso ezberdinak. Artzainari, berriz, menditik eta *bazketatik datorkio egunoroko ogibidea. Ez da berdina lur beroko eta elurtetako bizitza. Inguruko indarrak ditu hauek, gizonak; eta bakoitzari bere eran erantzun beharko dio bizitzan. Erantzun hortan ikusiko da norberaren zaletasuna eta berau da bigarren indarra: barnetik azalerako bultzada. Indar bi hauen bildumak ematen du herri baten nortasuna; eta horren azterketari deitzen diogu Herri-jakintza.

Hala esanik gauza erraza dirudi; besterik da egunoroko gertakizunen sare estuan hariak hartzea. Bizitza bera aldakorra da haurtzarotik zahartzarora doan gizona bezala. Ez da askako ur geldia, *eihara azpiko burrunba biziko *zurrua baizik. Sasoi bakoitzak, beste alde, bere giro berezia du, eta gizon bakoitza bere garaiko giroan ikusi beharko da, arraina uretan bezala.

Baketsu ikusten ditugun herriak, jendea bezala aldatuz joaten direla esan nahi dugu. Aldatzen ez dena heriotzera doa. Bizi legea da.

Era guztietako aldaketak izan ditu gure herriak. Inguruko herriekin hartu-eman estuan bizi izan da lehenik, eta denen aurreapenez baliatu zaigu. Erabat *sordesa izango zen hori egin ez balu. Euskal Herria kukupeko basapixtia bezala bazterturik bizi izan dela uste zutenek, erabat huts egin dute. Harri-aroko jatorritik bagatuz ere, ez gara orduko ohitura eta bizimoldetan finkaturik gelditu. Gure mutilak ez dira ahuntz larru latzetan sartuta agertzen igandetako dantzalekutan. Ikusi besterik ez dago. Nortasuna, hain zuzen ere, ez da berekoitasunarekin uztartzeko gauza. Hainbat gutiago *petral baten ertzean josita bizitzeko sortu den zorria. Eta nortasun haundiko herria izan da gurea.

Itxiak izan garelako ikuspegia ez da gure ekintzarekin ongi itsasten. Bai itsas ertzean eta bai lur barneko jokabidetan beren izena oso gora utzi duten euskaldunetz beteak dira mundu zabaleko bideak. Herri baten nortasuna aurrerapen guztiez baliatu eta bere jazkeraz egindako gizon trebez hornitzea da. Ez gara haitz-zulotako mamutzak bezala iheska bizi. Inguruan izan ditugun herrien aurrerapenak geure jakintzari itsasiaz joan gara, eta haien joskera asko gelditu zaigu. Guregana datoz gaur jakintsuak, hain zuzen, gu baino indartsuago izan ziren herrien berri zehatz jakiteko.

Herriaren barneko aldakuntza alde batetik, eta beste herrialde guztiengandik izan dugun txertoa gogoan dugula aztertu beharko da, nekazaritza eta abelzaintzatik bizi izan den Euskal Herriaren gaurko egoera. Gertakizun hauek guztiok beren kutsua uzten dute herriaren bizian eta Herri-jakintzak, orduan, aztertu beharko du: 1) *zer nondik datorren* eta, 2) *eta nolakoa den orain*.

Abeltzaingo hutsetik nekazaritzara aldatzea garrantzi handi-diko urratsa izan zen bere egunean. Artzaina, bazkak eta urak daramaten erromesaren antzeko gizona genuen. Etxe sendorik, harrizko egonleku jakinik ez zuen askotan. Ura eta iruzkia ziren haren ondasun nagusiak. Nekazaritzak, aldiz, egongarri egin zuen gizona. *Etxea* egoitza eta aurrekoekin lokarri bezala ikusten zuen; eta *Ama Lurra* emaitza guztien oinarri. Esames eta burubide asko nekazaritzako giroan sortuak ditugu.

Aldaketa, beraz, gogoan eduki behar den herri muga bat da. Orain ere, gaur eguneko aldaketaren arazoa ez da axaleko apaingarri bat. Lurrarekin borrokan hazi eta hezi den gizonak, haitzurra eta mendia utziaz, beste lanbide bati jo dio. Uda parteko egun lasaien berri bazekien artzainak ezin du olagintzan halakorik sumatu. Zortzi orduko lanari lotuta bizi denari zer axola gariaren erdoiak eta larreak! Euria bada, aterpea merke; eta idortearekin ereintza egiterik ez badago, bizkarrari eragin. Urrutiko zerba:

da harentzat, eta *besteren minak begitan logure*, esaera zaharrak dioen bezala.

Olagintzako gizonak, bestalde, baditu berebiziko lanbroak. Erlauntzaren antzeko bizitegitan pilaturik, burni tresnak, lan ordu eta nagusien kopeta txarrak betetzen diote burua. Izerdien saria ez da beti neurrikoa. Ezinbiziaren larritasunak, batzutan, eta bera baino hobeki dabiltzanen mailara heldu ezinak erretzen du haren on guztia.

Mendia, bitartean, leihotik urrun ikusten den tontor bitxia da. Gizonari haize garbia bidaltzen dion auspoa dela esan ohi dio Telebistak: eta tresna horrek hala dioelarik, egia izango da. Ez daki iruzkia sortaldetik ateratzen ikustea zer den; eta landare guztien ernatzeak eta lore politak ezer guti esaten dio. Lanbide berriak burubide berri; eta gaurko kezkar, gaurkotasunez jantzi-tako erantzuna bilatzen saiatu behar; ezin besterik egin.

I. ARTZAINA

Nahiz eta hemen nekazaria eta artzaina batera hartzen ditugun, biak bi dira nortasunaren mailan. Bakoitza bere lanbide bereziaren seme eta burubide ezberdinen lekuko.

Artzaina alde batetik bestera ibili ohi da, gehienez, artaldearentzat bazka egokien ondotik. Baditu bi joera: negu partekoa eta udakoa. Mendi-goian aldeko artzainak lurralde epelera jotzen du neguan. Itsas hegiaren deia jarraitzen diote gertuenekoe; eta Herribera aldera dihoaz besteak.

Artzain larre bideek, Erdi-aroko paperetan agertzen diren *Alchonbideek*, garrantzi handia izan dute Herri-jakintzan eta ez dira behar bezala aztertuak izan. Erronkari eta Saraitzu aldeko artzainak Zarragastelu (Carcastillo) eta Bardenetara jeisten ziren orain bezalaxe. *Alchonbidea*, altxatzetik datorrela uste du Julio

Caro Barojak. "Alzada", erderaz, artzain herria omen da; eta *altxunbidea* (alchonbidea), artzain bidea (1).

Luzaideko ardiak Xubero aldean egoten dira neguan. Beste batzuek Donibane Lohizune inguruko bidea hartua dute lehen-danik, eta hortan jarraitzen. Hego aldeko Nafarroan badira Bizkai aldera jotzen dutenak, besteak Probintzian bertan gelditzen dire-larik. Maiatza da mendira itzultzeko garaia.

Udako bazkak. Hortan ere alde handia dago herrialde batzuta-tatik bestetara. Andia menditik gertu dauden artzainek Zunbelz-ko benta inguruko belarrak hartzen zituzten lehenik. Andia berez idorra da; baina goizik etorri ohi da larrea. Sakana-ko artzain batzuek eta berdin Imotz, Araitz eta lehenago Ultzamakoek ere, Andia mendiko bazketara ekartzen zituzten beren artaldeak, gero San Ferminetan Aralarra itzultzeko. Aralar mendia hezeagoa da eta belar guriagoak ditu. Herriberako *borroek jaten zituzten hemengo ardiek Andian utzitako belar guztien zainak. Azkoyen-go (Peralta) artaldeak etorri izan dira gure denboran.

Artzainen ibilaldiak herri askoren harremanak estutzen ditu eta elkarren ohitura eta jakintzak kutsatzen. Jokabide askotan ikusten da. Oraingo artzain zakurra, esate baterako, beheretik etorria zaigu. Joakin Irigoyen, Urdiain-go artzainak esan zidanez, Lizarratik erosi zuen haren aitak lehenbizikoa. Herriberatik zetorrela diote beste batzuek. Ameriketatik sortua dela ere entzuna du.

*Artzanoak genituen lehenagotik, Zakur haundi indartsuok ez zuten artalderik mugiarazten, ez inguratzen; otsoengandik zaindu bakarrik. Ahuntzak bezain lasai sartzen ziren artaldean eta ardiak ez zieten bildurrik. Zakurraren arditarako joera gaizki ikusia zen, gainera. Ez omen zuten lorik egiten eta ardiren bat galtzen baldin bazen, haren ondoan egongo zen nagusia agertu arte.

(1) Julio Caro Baroja, "Notas de etnografía navarra" Rev. de Dialectología y Tradiciones Populares, Madrid, 1972; t. 1^o-2^o, pag. 23.

Otsoekin batera galdu zen gure mendietan artzano zintzoen kasta. Mende hontako hogei lehenbiziko urteetan, Urdiango artzainen berriak, Joxe Miel Barandiaranek eman zizkidanekin batera datoz. Mila bederatzirehun eta hogeian ikusi omen zuen berak lehebiziko aldiz azeri kastako zakurra. Urbasa mendian Ameskoa aldeko *Itzain batek omen zuen eta behi edo zalditan erabiltzen.

Zakurrarena adibide bat baizik ez da. Beste edozein gauzatan berdin gertatzen zen. Urbasa mendira zetozen Ultzamarren *joaleak aipatuak izan dira Sakana aldean. *Baztango farak* esaten zaie gaur egun ere Urdiain-en. Berentzat, Baztango sutegetan moldeztuak izan ala Zubieta eta Ittunen, axola gutikoa da. Ifar aldetik zetozen eta baztandarrak esaten zitzairen. Bertako txintxarriak Iruinetik eta Arabako Kontrasta-tik ekartzen zituzten.

Gauza askotan elkarren kutsua hartzen dute artzainek; beste askotan berriz bakoitza bere bidetik doa. Berekoitasun haundia ikusten da jokabide batzutan. Urbasa mendian, esate baterako, joale mihietatik bakarrik ere ezagutzen ziren Amezkua ala Burunda aldeko abereak. Batzuek eta besteek, adar puntekin ezartzen zizkieten mihiak; burundarrek puntatik zulatu eta lodienaz behera, amezkoarrek, berriz, lodienetik hartuaz mutur zorrotzena beheraka. Garrantzi gabeko zertxo bat ematen du honek eta alde haundia dago batetik bestera. Amezkoarrek mugimendurik txikienarekin ere bazekiten behia edo zaldia non zebilen; burundarrek ez. Hauen joale mihia burni ganean lo gelditzen da aberea larrean edo *abaroan dagoenean eta ez du jotzen. Amezkoarrek berriz mihi punta atzera begira jartzen diote eta mugimendu guztiak txintxo adierazten ditu. Beti elkarrekin eta bakoitza bere bidetik. Ohiturak hartu eta bere horietan jarraitu.

Txabolak

Txabola da artzainaren etxe erdia. Sortetxeak hainbat garran-

tzi du askotan beretzat. Herri inguruan baino ordu gehiago erretzen du artzain askok mendiko txabola ondoan.

Artzainak txabolaren gain duen eskubidea mugatua izaten da; ez da jaun eta jabearen eskubidea. Ez du nahi duena egiterik. Nafarroan, esate baterako, legez erabakia zen noraino erabil zezakeen, eta nondik aurrera ez.

Teila. Teilak jabetasuna adierazten zuen eta ezin zuten txabolarik teilaz estali. Harrizko estalkiak ohi ziren, oholezkoak ere bai. *Iratze eta lurrez ematen zieten gaina beste batzutan.

Atea. Urbasa mendiko txabolek sarrera bat idekia edo eskuz idekitzeko eran behar izaten dute, han gertatzen denak erabil dezan.

Aralar eta Andia mendian bezala, artaldeak dira artzainei txabolen eskubidea damaien bakarrak. Ardiak kentzean txabola utzi behar.

Ongi begiraturaz, neguan han eta udan hemen; artaldea duen bitartean badu txabola eta gero ezer ez; toki loturarik gabeko bizitza da artzainarena. Badaki bere ondasun guztia makilaz eta zakurrarekin zaintzen duen hura dela, eta hortara zuzentzen ditu bere urratsak.

Duenaren agertzeko bildur da. Zenbat ardi duen galdetu eta nekez aterako du inork ur garbirik. Multzoa badela erantzungo die arrotzei. Adiskiderik hoberenei, berriz, hirutatik bi aitortzen badie, ez dago gaizki. *Artzainak haserretu eta gaztak agertu*, esan ohi da. Inork ez bait du bestela haien berri jakiten. Haien izaerari loturik dago.

Bazkak ditu helburu nagusi. *Segetu haundiz eraman ohi ditu bere biharamuneko asmoak. Mendiko joan-etorri guztiak xeheki jasoko ditu. Badaki jendea nondik nora dabilan, baina bere burua erakutsi gabe. Bere bazken kaltegarri baderitzaio mintegi bati su ematen bildur guti. Oihanen etsairik haundiena ahuntza izan omen da beti. Artzainak irabazten omen zion bakarrik.

II. NEKAZARIA

Nekazaria etxaldeari loturik bizi da eta bere aurrekoen izenari itsasirik ikusten du izate osoa. Etxearen jarraipenak garrantzi handia du beretzat. Elizako hilobia (edo hilarria) etxaldearekin doa.

XVIII. mendean etxearen izena hartzen du, berea galduta, kanpotik datorren nagusiak. Ezin ziren *funtsak banatu; bat behar zen etxerako. Eta estualdietan senideak etxea jasotzen edo zorrak ordaintzen laguntzera behartuak daude. "Etxeko sua, etxeko hautsarekin estali behar dela" esaten da. Hortarako itsas beste aldera joan beharra balitz, joan egiten da; eta zorra jasotzekoa eginda-koan, berriz itzuli.

Bere gauzak goratu egiten ditu, noski. Zortzi gurdi belar sarri eta hamar direla esateko bildur guti. Bere lurak dira beti hobere-
renak; haietan bezalako uztarik beste inon ez. Haundikeriak etxaldearen omengarri; eta etxeko baten lotsagarrikeria, etxearen lotsa.

Premia handi batean lurak saltzaturik, etxeko urrenek dute lehen eskubide. Legeak ontzat emana du Nafarroan ohitura hau eta odolekoen eskutan gelditzen den etxaldea ez da galdua.

Nekazariaren izaera ongi ulertzeko hiru puntu aztertuko nituke: *lurra*, *etxea* eta *hauzoa*.

Lurra

Lurak garrantzi handia du nekazariarentzat. Artzainak bazka du helburu, eta nekazariak lurra. Belarra jan eta beste lurralde batzutara doa hura; ez da lurrarekin lotua. Nekazariak, aldiz, lurak ematen badu ez badu, bere horietan du gogo. Hasarre asko sortu ohi dute elkarren arteko mugek. Nekazaria jabe eta artzaina jale.

Hego aldeko herrialdeetan ez bada, euskal nekazariak ez du bere lurrik banatzen. Altsasu eta Urdiain barne direla, Sakanako

herri batzutan esku zabala baino haundiago ez diren baratzeak ere banakatu egiten dituzte. Batzeak ematen du gero lana. Ba-koitzarentzat bere hura da hoberena eta ez luke inoiz trukatuko. Konzentrazioa delako lur batzea etorri delarik, ehuneko berrehun irabazita ere, barne-min horrekin gelditu da jendea.

Gure aurrekoek ez zuten erdibitzeko asmotan hartzen etxaldea. Osorik gorde eta ondokoei osorik uzteko eskatzen zioten gurasoek oinordekoari. Badira idazki jakingarriak. Oinati-ko Gevaratarrek, esate baterako, XII. mendean, seme bati Oinati-ko lurralde guztia uztean, inoiz ez puskatzeko baldintzapean egin zuten. Eta berak nahiz bere ondokoren batek etxaldea puskatzeko ausardia izango balu, antzinakoen madarikazio eta zeruko zorigaitz guztien ixuria opatzen dio. 1149ko idazkia da (2).

Lurra norberaren zati bat bezala da. Nere etxean entzuna diet Arbazu-ko *maizter batzuen gertakizuna. Hitzartutako epea bete gabe kendu zizkien nagusiak gain-gaindik gizenduak zituzten lurrak, eta ezer gabe atean utzi. Larre mutur bat besterik ez omen zuten berena eta, *puskak eskuan, haren erdira jo zuen etxeoandreak. Erdi erdian eseri eta "*hemendik behintzat ez naute botako*", esaten izan behar zuen negarrez.

Lurra, bestalde, inori ukatu ezin zaion zerbait da. Bizi dena lurraren baliatzaile da; *goian zerua eta beherean lurra* esan ohi da ezer ez duenaz. Esames zaharretan denen berdintzale ere agertzen zaigu: *ez omen d aitor lur faltan hil gabe gelditu*; eta aberats goseenak, guzien buruan, metro pare bat lur asko omen du asetzeko.

Ez da esames kontua bakarrik. Lur batez jabetzeak badu bere legea. Ohitura bereziak ziren herrietan. Asko eta asko galdu izango zaigu; beste asko, berriz, sal-erosketako agiri zaharretan jasoak dira.

Urdiain-en bakoitzak bazuen bere etxe ondoan *Iarraina.

(2) Oinati-ko Ladron de Guevara-tarren azken-nahia.

Larrain hori ez zen etxaldearena, Herriarena baizik. Urtero San Juan bezperan muga ikusketa egiten zen eta herri-agintariak bildurik, larrainetako mugarriak begiratzten joaten ziren. Larraina zedukan nekazariak hantxe egon behar izaten zuen, agintariak etorri arte mugarria zaintzen. Teila batekin gurutze gorria egiten zioten ontzat emana zela adierazteko. Gerri biribileko harri landu haundiak dira mugarri horiek. Karrikak zimentatzean galdu da ohitura zahar hau. Ez zen, beraz, erraza etxe aurreko lurrez nagusitzea.

XVIII. mendean, *pentze, alor edo baratze bat erosten zuenak *lur berrian sartzea* egiten zuen. Lege gizonak eskubiko eskutik hartuta zeraman barnera. Erositako lurrean atzera eta aurrera ibiliko zen lehenik; belar bat edo beste zainetik atera eta *zohi batzuek harturik, ezker eskubi botatzen zituen. Haren lur berrian zirenen kanpora bidaltzea zen jabetasunaren beste ezaugarri bat. Hau dena, herritarren aurrean eta egunez, inork susmo txarrik izan ez zezan. Sakana-ko agirietatik jaso dut.

Etxea

Nekazariaren etxea egoitza da, alde batetik; eta aurrekoekin zer ikusi haundia duen lokarri, bestetik. Sutondoa, *sularda, jainkozaletasunaren pizgarri. Etxea ez da lau hormako gorputz hila; barne harek badu etxeoentzat bere arnasa gozoa.

Herri batzuek multzoan dituzte beren etxeak. Beste askok, baserri sakabanatuak. Zer dakigu joera hontaz?

Kanpion-ek bere garaian oso ongi esan zuenez, Aragoi eta Gaztelaniako muga aldean, herri guti eta haundixkak dira. Bakan emanak. Ibai zabalen ertzean egon ohi dira eta herrialde askoren anka *aztala *nozitu dute. Euskeraren kutsu gutiko herriak. Mendi aldean, berriz, herrixkak sarri, eta euskal kutsua ugari (3).

(3) Arturo Campión, "La Personalidad euskara en la Historia, el Derecho y la Literatura" (Conf. leída en Bilbao. 27-IV-1901 pag. 11.

Euskaldunaren joera bakardadekoa da. Behartua ez delarik, berez, askatasuna maite du; bere bizitza *lekukorik gabe egitea. Gipuzkoarrek diotenez, aspaldi batean Oiartzun-ek etxe bat baizik ez omen zuen. Etorri da, nunbait, bigarrena egiteko garaia eta ez dio usai ona sumatzen lehen zegoenak: *aldexko-aldexko hauzuak ongi izateko*, esan omen zuen bere baitan. Eta orain dator jatorrena; hiru kilometro gutienez bazitekeen batetik bestera, Gertuegi harrentzat (4).

Nafarroako herri franko indarka egina da. Batzutan erregeei komeni zitzaielako; lurraldeen nagusiek agindurik bestetan. Sakana, esate baterako, etsai guztien bide zabala izaten zen. Arabatik zetozenak eta Probintziatik su ematen zutenak hortik zebiltzen beti txandaka.

XIV. mendean ate hori indartu nahian, zazpi-zortzi herri txiki-ekin Huarte Arakil sendotzea nahi izan zuen erregeak. Karlos II.k bazuen 1355ean beste egitekorik. Normandia aldera joatera behartua izan zen, Evreux-tarra zenez eta hango gauzak gaizki zebiltzala ikusirik. Luis, bere anaiaren gain utzi zituen huartearren istiluak.

Ez zitzaien oso ongi erori berria. Hauek ziren hustutzeroa zihoazen herrien izenak: Agiregi, Etxabe, Mendikoa, Arkidoain, Blastegui, Ilardia eta Epeloa. Amurgin, Ursegi eta beste zenbait ere bazen. Negu sarreran zen eta *zurak mozten hasteko agindu zien. Behin eta berriz etorri behar izan zuen erregearen ordezkariak jendea bultzatzera. Hiru karrika nagusi izango zituen herriak eta 140 bat bizitegi.

Nere etxe pobrea erregearena baino hobea, zioen nunbait jendeak. Ez zuten beintzat erregeak eskainitako haietan sartu nahi. Ondasun guztiak kendu eta espetxean sartuko zituela entzutean, derrihorrean aldatu ziren. Ez zuten urte bat egin Huarten, erdiak beren

(4) Echegaray. "Anuario de Eusko Folklore" (1925) pag. 102.

zaharrera itzuli bait ziren 1356an. Kontuan hartzekoa da gure kondairan guti aipatzen den herri-mina. Baina, nagusiak agintzen duen lekuan lotzen bait da astoa, joandako bidez itzuli behar izan zuten baserritarrak.

Ez zen hortan gelditu hauzi honen gazi-bizia; 1357an baso aldera doaz berriro jende gaixoak. Larrainarik ez zutela zioten eta lurrak ere ez zitzaizkiela esan bezala banatzen. Erregearen erabakia, orduan, gogorra izan zen: bizitegi zaharrak errotik botatzea. Herri bildua.

Bestaldera gertatu zen Luzaide-n (Valcarlos-en). Hamalau etxe ziren zaharrenak, beste horrenbeste lapurrek jasoak, esames zaharrek diotenez. Bakarka dira denak, hamasei bat kilometrotan, bide bazterrean eginak. Ostatzatik bizi ziren, Konpostela bide nagusia handik bait zetorren (5).

Lurralde hauek guztiak Leyre-ko fraideenak ziren 1110ean Nafarroako jaun haundi batek utziak. Geroago, 1271ean Orreaga jabetu zen denetaz. XVII. mendean bertako biztanleek borroka gogorra izan zuten eliz-gizonekin, beren etxe eta lurrez jabetu nahian. Gora behera askoren ondotik epaile nagusiek arrazoia eman zieten 1646. urtean. Etxe berriak egiteko baimena ematen zien erabakiak, baina *lehengoan ondoan* jasotzera behartzen zituen Hala sortu zen eliz inguruko etxe multzoa.

Agindu honek eragozpen gogorrak zituen abeltzaingotik bizi zen jende harentzat. Etxea herrian (karrikan) eta borda beren funtsetan izaten zuten. Etxeak baino garrantzi gehiago zuen askotan bordak; baziren bi eta hiru borda zituzten etxeak ere.

Frantziako gudateak aldatuko zituen gauzak. 1793an sartu ziren Paristarrak herrian, eta ez zuten etxe bakar bat ere zutik utzi. Hiru urtez egon ziren bertakoak iheska. Itzultzean, non sarturik ez zuten eta bordetan moldatu zituzten beren bizilekuak.

(5) J. M. Satrustegui, "La Puerta de España en el Camino de Santiago". (Pamplona, 1962).

Legez eragotzi zietena bere bidez lortu zuten. Geroztik Luzaide herri sakabanatua izana dugu.

Norbaitek etxea erosten zuenean, *legezko jabetzea* haundikiro egin ohi zuen. Urdain-go agirietan ikusten dugunez, lege-gizon bati deitu eta haren aurrean ate nagusiak bere eskuz ideki eta itxiko zituen. Gero barnera sartu eta egoitzaz jabetzen zen; azkenekotz, barnean zirenak kanpora bidaltzearekin, jaun eta jabe gelditzen zen. Horien guztien berri jasotzen zuen gero lege-gizonak.

Zenbait lekutan etxeoandreek ere bazuten etxe berrian sartzeko ohitura berezia. *Eliz-hartzea*, berriz, etxeoandre berriak ezkondu eta ondoko igandean egiten zuena: meza denboran ogia, argizagia eta dirua eskaintzen zizkion apaizari.

Aipatu ditugun Huarte-ko etxeak *errezkadan daude; elkarri itsasiak. Berdin gertatzen da Arruazu, Arbizu, Etxarri eta Sakanako beste zenbait herritan. Hau ere ez da euskaldunaren berezko joera. Mandazain izanak dira urdintarrak eta etxeak elkarren ondoan zituzten bide-kurutzeetan; baina bakarkako bizitegiak, etxarte txiki batekin besterik ez bazen ere, elkarrengandik bereziak. Gogoan hartzekoa berau.

Hauzoa

Gizona etxeari loturik bizitze horrek elkar arteko lokarriak sortzen ditu herrian. Bada bizitzan norberak egin ezin duen zenbait lan eta bata bestez baliatu beharra sortzen da orduan. Nunbaiteko biztanleek elkarrekin dituzten harremanak adierazten ditu *hauzo* hitzak.

Era askotakoak dira lokarri hauek. Multzo batean bildurik dagoen herrian biztanle guztiak izan ohi dira *hauzoko*. Bide egite, harritze edo egokitzeak *hauzalanez egiten dituzte. Berdin

iturri garbitze eta hesi berritzeak. Eskubide osoak berekin daramazkien zerga da hauzalana. *Hauzalan, etxean jan eta kanpoan lan.*

Lekuan lekuko ohiturak dira hauzalan kontuan. Gaur Urdiain-en, urtean *eskuzko* lau hauzolan egitera beharturik dago sendi bakoitza. Abere gorririk duenak, uztarriz beste bi egun sartzen du. Behi bakarra baldin badu, berriz egun bakarra. Beste norbaitekin osatzen dute bikotea; **ikidien* ibiltzea esaten zaio. Hauzalanera ez doanak **ixuna* ordaindu behar izaten du.

Hauzalanean dabilenak **pinta* bar ardoren eskubidea du herriaren kontu. Txartel bat ematen zaio bakoitzari, edatekoa jaso dezan. Duela urte guti arte, lau pinta ardoak beste horrenbeste ostatutatik jaso behar izaten ziren. Txartelak berak markatzen zuen zein ostatutarako emana zen. Denei gastua egiteagatik zen noski; bainan askori ez zitzaien atsegin. Orain beste alde batera egiten dute; urte bateko ardo guztiak etxe batetik jasotzen dituzte, eta beste urtean bestetik. Ez da hori denetan hala egiten. Herri bakoitzak bere ohiturak dituela adierazteko aipatu dut Urdiain-goa. Herria biltzen den gelari ere *hauzoa* deitzen diote.

Oso zabalduak diren herrietan, baserriek beren artean egiten dute hauzoa. Beraiek zelaitzen dituzte bideak eta berdin urak biltzen. Etxeko gorabeheretan garrantzi gehiago du bazter-etxetako hauzoak. Baserri bakoitzak badu lehen-hauzo bat, edozein beharretan lehenbiziko deitzen zaiona. Luzaide-n, gehienetan, elizara bidean bakoitzak duen aldamera izaten da. *Ardi-mozte, belarketa, arto zuritze* eta beste lan berezietara beti deitzen zaio. Etxean makurren bat gertatzen delarik harengana jotzen dute. Eta hiletak direlarik lehen-hauzoa da **kurutzeketari*. Honen gain uzten da sendagileari jakinaraztea, agintariei eta apaizari berri ematea, zilo egileari deitu eta gomitak egitea. Bere gain dira zuzenketa guztiak.

Batzutan ez dira, zuzen, aldamenekoak lehen hauzo. Lu-

zaide-n gauza jakingarri bat jaso nuen. Herria noizbait batua izana delarik, oraingo baserriek, diren lekuan, garai hartako hauzoak jarraitzen dituzte. Marimaiteneko Klara hil zelarik, bere hauzoa Bidart zela adierazia zien aurretik. Marimaite karrikan dugu eta Bidart bazter-etxea. Hauzo zaharra.

Bermio-ko baserritarrek gurdi bana zimaurre eman behar izaten zioten nekazaritzatik bizitzeko asmotan ezkontzen zen bakoitzari. *Sastoue* deitzen zuten. Luzaide-n bildotsa eskaintzen zion artzain bakoitzak ardiak larratzen hasi nahi zuenari. Gero otordu bat ematen zien berak, **axuri bazkaria*. *Zur *lorrak* ere baziren. Etxea nahiz borda berritu behar zelarik, zurak ekartzen laguntzen zuten hauzokoek. Arbazu-n (Arruazu) hauzalanez egina dute eliza nere gazte denboran. Norbera joaterik ez zuenak mutil bat bidali behar zuten.

Norbaitek gaixorik nahiz ezbeharrez lanak atzeratuak dituelarik, igandetan lanera joaten ere ezagutu dut neure sorterrian Meza garaian jakinarazten zuen apaizak eta horrekin bazen lana egiteko baimena.

Hauzoa izan da herri giroan gure herriak eman duen urratsik jatorrena. Berekoitasuna garaitu eta elkartasunean sartzea zen. Bakoitzak zezakeen mugatik aurrerago jotzea. Eta honek asko esan nahi du. Batzutan, odolekoak baino areago hartzen ditu hauzoak; eta lehen hauzoa, dudarik gabe, familia baten lagun hurrena da.

HERRI GIROA

Lanbide ezberdinak gizonari izaera berezia xertatu badio ere, bada, bestalde, herri giro bat gauza askotan berdintzen dituena. Izan ere, inguruak garrantzi handia du edozeinen bizitzan.

Dirua.—Ez zen gure herrietan dirurik ikusten. Behar beharrez-koenak betetzeaz kontent zen jendea. Beraiek biltzen zutenarekin asetzen zuten gosea. Jaki guti aldatzen zuten: talo asko, *zuku eta esne, eta txerriak ugari. Ogi xuria igande eta festa buruetan.

Ardoa maite zuten garai hartako gizonak, baina dirua falta. Hauzoan edaterik zutenean, orduan ase behar. Urdiain-go Kapaxo herriz herri ibili ohi zen *iteinak saltzen. Gutu bazen guti, beti zuen sosa berekin. Aste guztirako atera omen zen behin, bere itzulia ematera, eta herri buruan ostatura sartu ezatarria leuntzera. *Zahagitik atera zion ostalariak ardo beltza. Badator aste hondarrean etxera eta berriz sartu ostatuan.

—Bai ahal dakizu zahagi hau noiz askatuta dagoen? galdetzen dio etxekoandreak. Duela astebate, zuri emandakoan...

Emakumearen ametsa gona gorria izaten zen. Uzta garaian *igitaitzera joan eta irabaziekin gona erosten zuten lehenik. Etxean gelditu zirenek, berriz, gonadunak haunditzat jotzen.

Gona gorriarik ez zuenak zenbait egun jorran sartu eta sarritzat, festa egunerako gona uzten zioten. Urdiaindar bat Santa Marina-ra besteren gonarekin joan zelarik, jabea joan omen zitzaion ondora.

—*Gonia, habil poliki poliki!* esan zion.

—*Gonia, habil nundinahiti!* erantzun omen zion besteak. *Arto jorran hiru egun l'ardi pasaturik juzkanat hiregatik.*

Iritsi ezin hortan pareko ziren herritar guztiak, nekazari eta artzain. Hiruzpalau mila duro zituenak lanik egin beharrik ez.

Nolabait bizi nahi-eta, oilo eta txerriak hoberenak saldu egiten ziren. Txarrenak etxean jan. Aho asko ziren sukalde bateko etxekoandreak txerri gizona eraman saltzera.

—Zuen etxean bada horren beharra! Zertarako saltzen duzu? esan omen zioten. Hil eta jan!

—Ai Mattin! Eta zerekin busti? Ezpalekin!

Jakintza.—*Itaurreko esaten zitzaion soro lanetan abereen aurrean zebilanari. Inoiz bederatzi-hamar urte orduko eramaten zituzten haurrak lanera. Eskolak ez zuen estimurik. Ez hori bakarrik; kaltegarritzat zedukaten ikastea. Lumak daduka mundua galdurik, esan ohi zuten. Apezgaiak beste ikaslerik ez zen herrietan. Bada ipuinik asko gai honetaz. Besteren kontu jale, gezurti eta lapur da ikaslea ipuinetan.

Soldadutza beltza izaten zuen,, hori dela-ta, gizajo askok. Asto eta motz bezala zedukaten euskalduna.

Eskola giroak ere ez ginduen asko laguntzen. Irakasle erdal-dunak ziren gehienetan eta ezin zieten haurrek ulertu. Erderaz mintzatzera behartzeko sekulakoak asmatzen zituzten. Zorigaiztoko eraztun bat ibili ohi zen eskuz esku. Azkenik euskeraz egin zuenari botatzen zioten. Bazekien gero zer zetorkion. Egurra.

Jo ere, ez nolana; minik biziena egiteko eran. Behatzak puntaz gera multzoan ezarririk erortzen zitzaien makila. Duela oraino bospasei urte, Nafarroako irakasle batek konpasarekin mihia hartuz, mihi azpiko haragia urratu zion haur bati. Odoletan joan zitzaion amari. Irakasle horrek berak erregla baten hegal biziaz buruan idekitako zuloa ez zen hiru ilabetez itxi. Eta egunoro egiten zioten sendakuntza. Azken berri hauek 1969an jasoak ditut. Haur horien gurasoek esan zizkidaten.

Egia da, bestalde, herri gehienetan beste giro bat sortua dugula. Gaurko gurasoek eskola haintzat hartzen dute: *gure haurrak gu baino gehixeago izatea nahi genuke*, entzuten diegu. Berez burubide jatorra da, aita-amen aldetik. Hemen dator kokka. Irakasle euskaldunak ezagutu ditut nik, esames horretaz baliaturik beren sorterritik euskera bota dutenak. Arbazu-n, herriko semeek kalte haundiagoa egin dute euskera kontuan, irakasle arrotz guztiek baino. Gure hizkuntza zaharra omen zuten oztopo nagusia nere herritar irakasletxo horiek, beren eskolatik nunbaiteko inje-

niadore mordoaa ateratzeko. Eta bai kendu, bai, euskaltzaletasuna eta euskera!

Egoketa hauen ondorea da gaurko *lixiba. Era askotako indarrak ahalegindu dira gure nortasuna zapaltzen. Garai batez ez zuten gauza haundirik lortzen. Gure herriak bere bidea zeraman; eskolara joan nahi ez bazuten, artzain bidaltzen zituzten Urbasa mendira. Gaur bide hortatik ez dago ezer egiterik. Eskola behar; eta eskola gure aurka sortua da.

Nere aitaren denboran Hauzo-etxeko bigarren eztaian zituzten eskolak. Aragoiko andere bat omen zuten zuzendari. Leporaino egin zituenean, ikasleek elkar hartu eta goi-goiko leihotik bota nahi izan zuten. Hartu eta leiho ertzero eramane ere bai... Hasarre bizian agintariengana joan zelarik, handik alde egitea hobe izango zuela erantzun omen zioten. Eta kalte gehiegirik izan ez zezan, etxe aldatzea Hauzoak ordainduko ziola gainera.

Gaur ez, Herri txikienetako alkateak ere, nahiz euskaldun *purpuritak izan, euskeraren eta euskal gauzen aurka puzturik dute burua. Politikatzat hartzen dute betidanik ezagutu duten heziketa jatorra.

Ezin daiteke inolako azterketarik egin gertakizun hauek kontuan hartu gabe. Eta soka hontan berdin harrapatua, nekazaria nola artzaina.

Sinesmena.—Gure aurrekoen sinestea barregarria omen zen. Bitxikeriaz beterik zegoela ohartu da gaurko gizon jakintsua. Ilunpetako ibilketa zen hura; argiaren semeak gu, nunbait.

Gauza bat galdetu nahi nuke nik: zer da bitxikeria? *Bahiaz iturritik ura ekar nahi izatea, bitxikeria litzateke neretzat. Berdin, eguzki eder baten itzala eskuz harrapatu nahi izatea. Gauzak bere izate eta girez kanpo hartu nahi izatea da egiazko bitxikeria. Gaurko pentsabidea bitxi izango zen duela berrehun urte; eta astakeria da iragan denboretako bititza oraingo moldez epaitzea. Bakoitzari berea.

Nekazaritzako aroa, izadiarekin hartueman estuko heziketa zen. Ez zen ezer itsu-itsura gertatzen. Euri eta haize, negu eta uda, eguzki eta elur, behar beharrezkoak denak, indar izkutuen eraginez zetozen. Bi indar aitortzen zituen: Jainkoaren eskutik dator on eta mesedegarri den oro; deabruaren xixpatik, berriz, txar eta kaltegarria.

Ona eta txarra ere ez ziren, berezko on eta txar; norberari ongi ala gaizki heldu zitzaion neurrian baizik. Euria ona da idorte haundi eta bero garaian. Baina, euri hori bera zigor haundia dai-teke atergabeko eurretan. Eguzki begia atsegingarri eta zeruko dohain berezi bezala hartu ohi da udaberri euritsu baten atzetik. Ez hala udazkeneko izurri den idortean. Bere ikuspegi bereziaz ikusi izan ditu, beraz, gizonak gertakizun guztiak.

Ona eta txarra iturri ezberdinetatik datozela sinetsi duenez gero, borroka baten soka ikusi ditu gertakizun guztiak. Goi-goiko, ala barne muinetako kezka deiturik, gizonak beti izan du Zer eta Nor sakon horren galdera. Era askotako erantzunak ere aurkitu izan ditu. Aztikeria eta sinesmena izan dira horietako bi.

Aztikeria.—Majia antzera har dezagun hitz hau. Indar izkutuen alorra da Majia. Gizonaren kezkarri erantzuna emateko, joan-etorriko bidea hartzen digu aztikeriak. Hortarako norbait edo zerbait du bitarteko. Aztiaren bidez jasoko du gizon apalaren nahikaria eta indar-izkutuak eragiteko duen kemenez betearaziko. Beste batzutan, edozein gutun eta tresnatxoren bidez lortuko du.

Sinismena.—Sinismena ere goi mailakotara zuzendua da. Indar-izkutuen ordez Jainkoa du helburu; eta aztiak apaizari utzi dio bere tokia. Otoitza eta eskaintza ditu eragile.

Euskal Herriko gizonak, azken mende hauetan behintzat, aztikeriaren barne eragina eta kristau heziketaren jantzia zekarz-kien elkarrekin loturik. Nolabaiteko indarrez lortu nahi irrika zuena eta kristau kutsuko hitzak eta gauzak erabiltzen ditu. Ez dut jokabide txarra zenik esan nahi; ez hoberena ere. Kristautasu-

naren argibideak ez zituen gizonen ekintzak aldatu; nekazaria tresna berekin lanean, eta artzaina bere bazketan utzi zuen. Beste maila bateko argibidea ekarri zuen, bien itsasketa denborarekin egiten den zerbait izaki. Egiten doa. Bitarteko gizaldi horietan nortasun haundiko gizaseme eta santuak izan ditugu. Aldaketa sakonen garaian gara orain eta ez da azkena; beste urrats bat.

Hala ulertzen da gure herrietako elizkoitasuna. Euritzeko eta atertzeko letaniak; erauntsietan konjuruak, eta saguak edo *mamtzak lekutzeko ere elizkizun bereziak. Hori, halare, guti esatea da. Guztien egileari apalki egindako konjuruak otoitz jator gerta daiteke. Eta otoitzik hoberenarekin nahastutako nolabaiteko indarkeria aztikeria huts, era berean.

Beste jokabide batzuetan garbiago ikusten da. Oraintxe arte, norbaiten zorigaitza edo heriotza lortzeko argizagia bihurritu eta edozein aldaretan pizturik utzi ohi zuten. Gorputzaren antza hartzen zioten *tortxari, eta bizia (anima) ikusten zuten argian.

Elizako liburutan ere badira ohitura zaharretatik gelditutako gauzak. Hiru *bahazikor (harri *pikor xuri) hartu eta suari botatzeko erakusten zioten erauntsien aurka ari zen apaizari. Sinesmenez egin beharra, noski; bestela aztikeria zela idatzia zegoen. Luzaideko artzainak Ibaineta ganean otoitz hau egiten omen zuen harri erauntsia zetorrelarik:

*Abarrika la Frantzia

Valcarlos también

guarda mi etxola

y Pentze haundia también.

Azoletako emazte bati hartu nion. Bere aitasori ikasia.

Meza bera ere aztikeriaz hartu izan da behin baino gehiagotan. Luzaide-ko apaizari ifar aldeko euskaldun bat etorri zitzaion behin, "exkomunione" meza bat eman araztera. Oso erraza da, zion berak; *nik manatzen dut, zuk emaiten... eta ene etsaiak leher egiten.*

Nik hemen aipatutakoa ez da gure herriaren jokabide berezia. Garai hortan, beste eskualdeak bide berdintsutik joanak genituen. Gure artean zer gertatzen den jakiteko, munduan zehar nola zebiltzan ikasi behar! Ez gara inoiz herri itxi bat izan, eta gaur ere ez. Itsasoz eta lehorrez, mundu zabaleko haizeek eman izan digute euskaldunoi aurpegian.

Badira, halare, herri bakoitzak bereak dituen kezkatxoak. Nafarroako egoera, esate baterako, oso berezia da Euskal Herriko giroan. Bizitza baketsu eta elizkoi batetik, fraide eta serora harrobi izatetik, bat-batean, beste aldera joan bait gara.

Nafarroa

Nafarroako dirua, diruduna noski, oso berekoa izan da. Olagintzaren aurka agertu da gure denboran. Burni lantegi eta beste, etsaiaren adarrak berekin zekarzkien tresna ikaragarri bezala ikusten zituzten, bai dirudunek eta bai gure eliz agintariek. Nunbaiteko jende arrotzez beteko ziren kristalezko Iruine garbia eta gure herri politikak. *Ohitura zuriak* erre kara botatzea izango litzake; porrot egingo luke gure *sineste zaharrak* eta hainbeste Rekete-ren odol gorria ixuri ondorean, marxista gorritz beteko omen ziren bazterrak. Duela urte guti arte, gure buruzagiek ez zuten Nafarroan fabrikarik nahi.

Berrogei bat urte galdu genuen "asepsia" behar hortan. Birtartean oso aurrera joana genuen *Añamendi aldetik hain gertu dugun Europa zaharra; edota gu oso atzera geldituak. Berez europazale izandako Nafarroa honek, gaurkotasunaren eta etorkizunaren trena galdu zigun negargarriro.

Baina, gurekin edo gu gabe, mundua bere bidez zihoan eta olagintza sartzen joan zitzaigun etxean. Itsasoz beste aldera joan beste biderik ez zuten mutilak ogibidea hemen ikusten hasi ziren, eta neguan etxera etorritako basa-gizonak ez ziren udaberrian

Italia, Suiza eta Frantzia aldera itzuli. Bide guztiak atzerritarrez bete zitzaizkigun, aldi berean.

Olagintzak bizibide hobea sortu du alde batetik. Inor ez da dendara oliba artoaren truk hartzera joaten. Gona haundi beharrik ez dute gure emakume gazteek; ardoa arruntegi zaie mutilei. Autorik hoberena, garestiena, zaie langileei ere atsegin, besteren etxean errentan biziko bada ere. Salerosketaren erregetza da bazterretan nagusi, eta sukalde zokoetako borrokarik gehienen iturri. Aldekoak mokoan ezitia, eta guk ez. Dirutzaren erresuma.

Politika.—Hogeitahamaseiko *gataskatik oso politizaturik zeuden gure herriak. Zuriekin joandakoek nola orain zartagia kirtenetik utzi! Berak dira zuriak, eta gorriak besteak. Etxean odola ikusi zuten beste aldekoek, berriz, bihotzean dute arantza kokatia. Gauza asko dabil azpitik *sor-sor.

Talde politizatuak ere baditugu, bestalde. Talde asko eta alkar irentsi ezin dutenak. Taldexkak, askotan. Talde horietan sartzan ez dena burgesa da, nahiz eta bizitzeko eskas irabazi. Mailarik apaleneko langileari berdin lotzen zaio hitz hori, taldekoa izan ezik.

Politika da, bakoitzaren politika, herri xumearen konzientziatze jatorra. Beste guztientzat, iraultza.

Eliza.—Ez da haintzat hartzen. Ez du askorentzat ezer onik. Dena txarra. Ixilik egon delarik, diruaren morroi genuen; kapitalisten tresna. Apaizak mintzatzen hasi direlarik, beren burua agertu nahian dabiltz; berriz ere agintzen jarraitzeko prestatzen. Baza politikoa jokatzan ari. Duela urte guti, neskatxentzat igaritegi bat eta hesiz itxita, mutilentzat beste bat behar zen Iruinen. Soinekoen besamotzetan neurtzen zen, metroz, bekatua. Dantza lotua zen herri festetako arazo nagusia.

Hau zen azken denboretako giroa. Hautsi dira bai, hautsi, hesiak eta *hesolak! Beste norbaitek aztertuko digu olagintzako giro hau.